

Антонімія в українській архітектурній термінології

Л. Б. Думанська

Аналіз лексико-семантичної організації галузевих терміносистем, зокрема специфіки вияву антонімічних відношень, є актуальним у контексті вирішення проблеми стандартизації національної науково-технічної термінології.

Особливості семантичної організації української архітектурної термінології спеціально не вивчалися, тому важливим, на нашу думку, є дослідження антонімічних архітектурних термінів з погляду їх структури, складу та семантичних типів.

Логічну основу антонімії як однієї з головних лінгвістичних універсалій утворюють протилежні видові поняття. Протиставлення значень слів може виявлятися лише у зіставних поняттях, що перебувають у взаємній залежності і можуть характеризувати явище одного плану.

Проблему антонімічних відношень у сучасному мовознавстві не розв'язано однозначно, проте загальноприйнятим є твердження, що основним поняттям при визначенні лексичної антонімії є наявність протилежності між поняттями та найменуваннями, що їх реперезентують. „Протилежність, що лежить в основі антонімії, є відмінність усередині однієї й тієї ж сутності (якості, властивості, ставлення, руху, стану тощо), крайні прояви такої сутності, її полярні визначення” [1 : 7].

Антонімія характеризується як семантична протилежність, а антоніми – як слова, які позначають протилежні прояви однієї сутності. О. О. Тараненко визначає антоніми як „слова (переважно однієї частини мови) або їх окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежним значенням” [4 : 27]. Таким чином, особливістю термінів-антонімів є те, що антонімічні терміни у загальному випадку мають у своєму значенні дві семи: сему носія ознаки і сему протилежної ознаки, що розрізняє антоніми.

Сучасне розуміння антонімії не обмежується лише якісними та різнокореновими словами, а має певну типологію семантично протилежних слів і саму протилежність. Розрізняють три види антонімії: контрарну протилежність, контрадикторну, векторну протилежність. Контрарну протилежність виражають крайні, симетричні члени впорядкованої множини, між якими існує проміжний член; цей вид протилежності є найбільш розповсюдженим і лежить в основі градуальних антонімів, що позначають переважно поняття якості. Контрадикторна протилежність характеризується

тим, що між видовивми поняттями, які протиставляються, доповнюючи один одного до єдиного родового поняття, немає жодного проміжного члена. Антоніми, між якими існує контрадикторна протилежність, у лінгвістиці отримали назву комплементарних. Векторна протилежність лежить в основі векторних антонімів, що позначають дві протилежно спрямовані або взаємозворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення.

Усі види протилежності, що лежать в основі відповідних класів антонімів, мають загальну ознаку антонімії – наявність граничного заперечення в тлумаченні одного з членів антонімічної пари.

За типом протилежності антоніми поділяються на такі класи:

1. Антоніми, що виражають якісну протилежність (контрарні).
2. Антоніми, що виражають додатковість (комплементарність).
3. Антоніми, що виражають протилежний напрямок дій, ознак і властивостей.
4. Антоніми, що вказують на участь у дії двох сторін, кожна з яких виконує протилежну функцію (антоніми-конверсиви).

Серед українських архітектурних термінів-антонімів досить поширеною є контрарна антонімія, „обсяги видових понять якої складають лише частину обсягу спільного для них родового поняття й між ними можливе одне або кілька проміжних понять (мезонімів)” [2 : 13]. Таким антонімічним парам притаманні градуальні опозиції, члени яких характеризуються різним ступенем чи градацією однієї і тієї самої ознаки: *великі – середні – малі (архітектурні форми), високі – середні – низькі (споруди); високонапірна – середньонапірна – низьконапірна (гребля), високонапірний – середньонапірний – низьконапірний (гідротранспорт); високотемпературний – середньотемпературний – низькотемпературний; високостійкий – середньостійкий – низькостійкий* тощо. Терміни *великі архітектурні форми, високонапірна гребля, висока споруда* виступають зовнішніми членами опозиції, виражаючи максимальний ступінь ознаки; терміни *низьконапірна гребля, низькотемпературний, малі архітектурні форми* є зовнішніми членами опозиції, що виражають мінімальний ступінь ознаки; терміни *середньостійкий, середньомицний* є середніми членами опозиції. Повну антонімію виражають крайні симетричні члени протиставлення, середні вказують на збільшення чи зменшення ступеня якості. В українській архітектурній термінології цей вид антонімів репрезентують дво- і трикомпонентні терміносполуки.

Найбільшу групу в українській архітектурній термінології становлять комплементарні антоніми. Таким антонімам не притаманна градуальність, тому що вся шкала тут представлена двома протилежними членами, що доповнюють один одного у вираженні тієї чи іншої сутності, крім того „фіксують протилежність, хоч і не окреслену крайніми точками через відсутність точної визначеності в значенні слів, у яких наявний резерв додатковості” [3 : 5]. За словотворчою структурою цей клас антонімів архітектурної термінології поділяється на кореневі терміни: *спеціальний – універсальний, стеля – підлога,*

зовнішній – внутрішній; похідні: *шарнірний – безшарнірний, камера – антикамера, портик – антипортик, симетричний – асиметричний, гармонія – дисгармонія*; складні: *довговолокнистий – коротковолокнистий, високоякісний – низькоякісний, високопробний – низькопробний*; терміни-словосполучення (дво-, трикомпонентні): *опорна арматура – допоміжна арматура; жорстка арматура – м'яка арматура, гострокінцева арка – притуплена арка, повний антаблемент – неповний антаблемент*.

Векторні антоніми в українській архітектурній термінології представлені 19 антонімічними парами, які виражають протилежну спрямованість дії: *будувати – руйнувати, верх – низ, піднімання – опускання, висхідний – нисхідний, вперед – назад, розчинений – зачинений* тощо.

До четвертої групи належать антоніми-конверсиви, які описують одну й ту ж саму ситуацію, дію, ставлення з погляду її учасників: *замовник проекту – виконавець проекту, здавати об'єкт – приймати об'єкт*.

З погляду формальної структурної організації антоніми архітектурної терміносистеми представлені лексичними (різнокореневими) антонімами, в яких диференційна семантична ознака (протилежність) виражається різними коренями, та однокореневими (словотвірними, граматичними, афіксальними) антонімами, протилежність яких реалізується або за допомогою взаємопротилежних за змістом префіксів, що приєднуються до одного й того ж слова, інколи шляхом додавання префікса, що надає вихідному слову протилежного змісту. Проміжну позицію між різнокореневими та однокореневими антонімами займають пари складних слів з антонімічними компонентами: *довговолокнистий – коротковолокнистий, одноколонний – багатокolonний*.

У досліджуваній терміносистемі виявлено 44 пари різнокореневих антонімів (це становить близько 47 % проаналізованих термінів-антонімів). Більшість різнокореневих пар-антонімів представлені термінами-словосполученнями, причому двочленних конструкцій зафіксовано 23 пари (*гострокінцева арка – притуплена арка, основна балка – допоміжна балка, опорна колона – приставна колона*); тричленних – 6 пар (*жорсткі органічні матеріали – м'які органічні матеріали*), чотиричленних – 2 пари (*просторові конструкції позитивної кривизни – просторові конструкції негативної кривизни*). Одночленних різнокореневих пар-антонімів в українській архітектурній термінології виявлено 11 пар, наприклад: *будувати – руйнувати, сучасний – стародавній* тощо.

Слід зазначити, що різнокоренева антонімія в українській архітектурній термінології менш продуктивна, ніж словотвірна (однокоренева), що представлена 50 антонімічними парами: *симетрія – асиметрія, стандартний – нестандартний, наземні споруди – підземні споруди, консольна колона – безконсольна колона, нормальний – аномальний*.

Продуктивними префіксами однокореневих антонімів архітектурної галузі є питомі – *не-, без-, роз-*: *стягнена арматура – розтягнена арматура, шарнірна*

арка – безшарнірна арка, повний антаблемент – неповний антаблемент; запозичені – анти-, а-, ди- (дис-): камера – антикамера, портик – антипортик, дисгармонія – гармонія, диспропорція – пропорція, симетрія – асиметрія. Антонімами з префіксами *не-, без-* можна вважати тільки слова з максимально протилежним вихідному слову значенням, оскільки слова з такими префіксами, що просто заперечують значення твірного слова, виражають не крайню, а неповну протилежність.

Антонімічні відношення у термінології архітектури є системними, тому часто перебувають у тісній взаємодії з синонімами. Між синонімічними термінологічними об'єднаннями виявляються симетричні антонімічні відношення, утворюючи мікросистему, у якій антонімічні компоненти пов'язані з мікросистемою синонімічного об'єднання. Таким чином, має місце антонімія синонімічних об'єднань чи синонімія антонімічних протиставлень: *основна колона, опорна колона, центральна колона – допоміжна колона, приставна колона, бічна колона.*

Отже, антонімія притаманна не лише лексичним одиницям загальноживаної мови, а й термінології, зокрема терміносистемі архітектурної сфери. Антоніми досліджуваної термінології представлені чотирма видами антонімічних відношень, найчисленнішу групу серед яких становлять контрадикторні антоніми. З точки зору формальної структурної класифікації в українській архітектурній термінології розрізняють лексичні антоніми та словотворчі. Словотворча (однокоренева) антонімія відзначається більшою продуктивністю, ніж лексична. За словотворчою структурою антоніми сфери архітектури представлені кореневими, похідними, складними, дво-, три-, чотирикомпонентними термінами-словосполученнями.

1. Львов М. Р. Словарь антонимов русского языка / Под ред. Л. А. Новикова. – М.: Русский язык, 1978. – 400 с.
2. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01./ Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 20 с.
3. Полюга Л. М. Словник антонімів / За ред. Л. С. Паламарчука. – К.: Рад. школа, 1987. – 173 с.
4. Тараненко О. О. Антоніми // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – 752 с.